

ANNA Η ΚΟΜΝΗΝΗ ΚΑΙ Ο ΟΜΗΡΟΣ

Ἡ Ἀλεξιάς τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς, τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν ἐν ἑκ τῶν σπουδαιότερων ἔργων τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας. Αὐτὸ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸ ἔξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ συγγράμματος τούτου ὡς ἱστορικῆς πηγῆς διὰ τὴν βαρυσήμαντον ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου καὶ τοὺς πολέμους αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων, Πατζιανακιδῶν, Κομάνων καὶ Λατίνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλην καθαρῶς φιλολογικὴν ἀξίαν τῆς Ἀλεξιάδος.

Ἐν τούτοις, ἐνῶ σχετικῶς πολλοὶ ἐρευνῆται ἀπέδωσαν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἄννης ὡς ἱστορικὴν πηγὴν, ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπρόσεξαν τὴν φιλολογικὴν σημασίαν τοῦ συγγράμματος καὶ προσεπάθησαν νὰ τὸ χαρακτηρίσουν καὶ νὰ διορίσουν τὴν οὐσίαν τῆς λογοτεχνικῆς φύσεώς του. Καὶ αἱ προσπάθειαι αὗται περιορίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ εἰς τὴν μελέτην ἐντελῶς ἔξωτερικῶν στοιχείων καὶ μέσων τῆς ἐκφράσεως, ἢ εἰς γενικὰς καὶ τυχαίας μᾶλλον παρατηρήσεις χωρὶς αὐστηρὰν μέθοδον καὶ συστηματικὴν μελέτην.

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὄλων αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων ἀφορωσῶν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν φύσιν τῆς Ἀλεξιάδος εἶναι, ὅτι οὐδένα τῶν ἐρευνητῶν ἱκανοποιεῖ ὁ ὀρισμὸς τῆς Ἀλεξιάδος ἀπλῶς ὡς ἱστορικοῦ συγγράμματος, ἀλλὰ ὅλοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς ἀνήκουσαν κατ' οὐσίαν εἰς ἄλλο φιλολογικὸν εἶδος, μολοντί ἡ Ἀλεξιάς ἀναμφισβητήτως παρουσιάζεται ὑπὸ μορφήν ἱστορικῆς συγγραφῆς.

Χαρακτηρίζεται οὕτως ἡ Ἀλεξιάς ὡς πανηγυρικὸς λόγος¹. Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τονίζει τὴν ρητορικὴν φύσιν τοῦ ἔργου. Εἰς τὸ σύγγραμμά της ἡ Ἄννα εἶναι τῷ ὄντι ρητορικωτάτη καὶ διαπνέεται ὀλόκληρος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου. Ὅμως, δὲν δύναται τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πανηγυρικὸς λόγος, ἀπλούστατα διότι ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῆς ἱστορίας καὶ ὄχι εἰς τὴν ρητορικὴν, ὅση καὶ νὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς τελευταίας ἐπὶ τὴν ἱστορίαν. Ἄρκει νὰ ἀναγνώσωμεν τὸν τῷ ὄντι πανηγυρικὸν λόγον τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνη-

¹ Παραδείγματός χάριν ὁ Litavrin, Ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντινοῦ εἰς τὴν Βουλγαρίαν (ρωσιστί), Viz. Vrem. X, 1956, σ. 91.

νόν¹, διὰ τὰ ἐννοησόμενα τὴν βασικὴν διαφορὰν μεταξὺ πανηγυρικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἐξυμνεῖ, καὶ ἱστορίας, ἣ ὁποία πρῶτ' ἀπ' ὅλα διηγεῖται.

Ἄλλοι πάλιν χαρακτηρίζουν τὴν Ἀλεξιάδα ὡς ποίησιν ἐν πεζῷ λόγῳ. Οὕτω ὁ V. Grecu² λέγει διὰ τὴν Ἀλεξιάδα, ὅτι εἶναι μία πραγματικὴ ὁμηρικὴ ἐποποιΐα ἐν πεζῷ λόγῳ, διακεκοσμημένη διὰ προσωπικῆς καὶ πρωτοτύπου τέχνης. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος βασίζεται εἰς τὴν ἰσχὺν τῶν αἰσθημάτων, εἰς τὸ πάθος καὶ τὴν ζωηρὰν γλῶσσαν τοῦ συγγραμματος, τὴν γοητείαν τοῦ ὁποίου ἐξέφρασε τόσον καλῶς ὁ Chalandon³. Ὡς κατὰ βάσιν ποιητικὸν ἔργον καὶ ταυτοχρόνως ὡς πανηγυρικός λόγος ἐχαρακτηρίσθη ἡ Ἀλεξιάς πρῶτα ἀπὸ τὸν Κρούμβαχερ⁴, μετὰ τῆς ἀναγκαίας ὅμως ἐπιφυλακτικότητος. « Ἡ πανηγυρικὴ τάσις », λέγει ὁ Κρούμβαχερ « ἐκφαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ τίτλῳ Ἀλεξιάς, ὅστις μᾶλλον μνηύει ἔπος ἢ ποίημα ἐν πεζῷ λόγῳ ». Οὕτως διατετυπωμένοι, οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι πλέον ὀρισμοὶ τοῦ εἶδους, εἶναι μόνον ὀρθοὶ παρατηρήσεις διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τάσεις τοῦ ἔργου. Καὶ πράγματι ἡ Ἀλεξιάς δὲν δύναται νὰ ὀρισθῆ ὡς ποίημα ἐν πεζῷ λόγῳ, ἀπλῶς διότι ποίησιν ἐν πεζῷ λόγῳ δὲν ἐγνώριζον ὡς φιλογικὸν εἶδος οὔτε οἱ Ἀρχαῖοι οὔτε οἱ Βυζαντινοί.

Περὶ ἐπικῶν στοιχείων ὁμιλεῖ καὶ ὁ Leib⁵, χωρὶς ὅμως νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἰδίαν τὴν Ἀλεξιάδα ὡς ἐποποιΐαν ἐν πεζῷ λόγῳ.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἀλεξιάδος ὡς κατ' οὐσίαν ποιητικοῦ ἔργου δὲν στηρίζεται ἐν τούτοις μόνον εἰς γενικὰς ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἔχει ὡς βάσιν καὶ μίαν προφανῆ ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ Ἀλεξιάς ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ πρὸ παντὸς τὴν Ἰλιάδα. Ἐκτὸς τοῦ ἰδίου τοῦ τίτλου παρουσιάζει ἡ Ἀλεξιάς πολυαριθμοὺς ὁμηρικὰς παραπομπὰς καὶ ὑπαινιγμούς, καὶ χρησιμοποιεῖ πολλὰς ὁμηρικὰς λέξεις⁶. Ἡ ἐπιρροή αὐτῆ τοῦ Ὀμήρου, γνωστῆ

¹ PG, 126, col. 287 - 306.

² La valeur littéraire des oeuvres historiques byzantines, Byzantinoslavica XIII, 1952 - 1953, σ. 260.

³ Essai sur le règne d'Alexis I Comnène (1081 - 1118), Paris 1900, σσ. XXI - XXII: On comprend en lisant l'ouvrage d'Anne l'erreur de Mme de Sévigné, qui a écrit dans une des ces lettres: Nous lisons une histoire des empereurs d'Orient, écrite par une jeune princesse, fille de l'empereur Alexis: cette histoire est divertissante. (Lettres, éd. Monmerqué, t. V, p. 278) La jeune princesse avait soixante ans.

⁴ Κρούμβαχερ - Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 557.

⁵ Anne Comnène, Alexiade, texte établi et traduit par B. Leib, t. I, Paris 1937, σσ. XXXIII - XXXIV.

⁶ E. Oster, Anna Komnena, t. III, Rastatt 1871, σσ. 58 - 62 δίδει κατὰ-λογον τῶν ὁμηρικῶν παραπομπῶν τῆς Ἀννης, τὸν ὁποῖον συμπληρώνει ἡ G. Bueckler, Anna Komnena, London 1929, σσ. 197 - 200.

καὶ εἰς τὰ ἔργα ἄλλων βυζαντινῶν ἱστοριογράφων τῆς μεταγενεστερᾶς ἐποχῆς εἶναι πολὺ αἰσθητὴ εἰς τὴν Ἀλεξιάδα καὶ ἀπασχολεῖ ὄλους, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν τὴν Ἄνναν ὡς συγγραφέα. Εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα δίδουν μεγάλην προσοχὴν καὶ ὁ Oster¹ καὶ ἡ Buckler², ἀλλὰ δὲν μελετοῦν παρὰ τὰ καθαρῶς ἔξωτερικὰ στοιχεῖα, τὴν ὁμηρικὴν διακόσμησιν τοῦ ὕφους τῆς Ἄννης. Τὴν ἐπιρροὴν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐπὶ τῆς Ἀλεξιάδος τονίζει καὶ ὁ N. Jorga³.

Ὁ ὁμηρικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀλεξιάδος δὲν περιορίζεται ἐν τούτοις μόνον εἰς μίαν ἔξωτερικὴν διακόσμησιν τοῦ λόγου καὶ εἰς μίαν ἐπίδειξιν ὁμηρικῶν γνώσεων, ἀλλὰ σχεδὸν δλόκληρον τὸ ἔργον διαπνέεται ἀπὸ γνήσιον ἐπικόν πνεῦμα. Ἡ Buckler παρατήρησεν, ὅτι ὅσον περισσότερον περιγράφονται εἰς τὴν Ἀλεξιάδα γενναῖα ἔργα καὶ κατορθώματα, τόσον ὁμηρικώτερα εἶναι καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ ὕφους⁴. Αὐτὴ ἡ παρατήρησις εἶναι μόνον ἐν μέρει ὀρθή, διότι εἰς τὴν Ἀλεξιάδα ὑπάρχουν πολλαὶ διηγήσεις μαχῶν καὶ κατορθωμάτων ἄνευ ἢ μετὰ ὀλίγης μόνον διακοσμῆσεως. Ὅμως αὐτὴ ἡ παρατήρησις φανερώνει διὰ πρῶτην φορὰν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἔξωτερικὴν ὁμηρικὴν κατασκευὴν τῆς Ἀλεξιάδος δύναται νὰ εὑρεθῇ πραγματικὸν ὁμηρικὸν πνεῦμα, μία γνησιὰ ἐπικὴ διάθεσις. Τοῦτο μᾶς δεικνύει λ.χ. τὸ χωρίον 1,7,3:

Ὁ δέ γε ἐμὸς πατὴρ ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος ὡς πρὸς Τυφῶνα μέγαν ἢ ἑκατοντάχειρα Γίγαντα ἀντιπαραταξάμενος καὶ πᾶσαν ἐναντῶ ἀνεγείρας στρατηγικὴν μηχανὴν καὶ φρόνημα γενναῖον ὡς πρὸς ἀντίπαλον παρεσκευάστο. Καὶ μήπω τὸν ἐκ τῶν προτέρων ἄθλων κονιορτὸν ἀποτιναξάμενος μηδὲ τὸν λῦθρον τοῦ ξίφους καὶ τῶν χειρῶν ἀποπλυνάμενος ὥσπερ λέων ἐχώρει βλοσυρὸς πρὸς τὸν χαυλίοδοντα τοῦτον σὺν Βασιλάκιον τὸν θυμὸν αὐτοῦ ἀνεγείρας⁵.

Τὰ μυθολογικὰ ὀνόματα, ἢ πάλη τοῦ συὸς καὶ τοῦ λέοντος δὲν εἶναι μόνον ρητορικὰ κοσμήματα Ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ Ἄννα περιγράφει τὰ τρία « πρὸ τοῦ θρόνου κατορθώματα (1,9,6) » τοῦ πατρὸς τῆς, εἶναι γνησιῶς ἐπικὸς κατὰ τὸ πνεῦμα του. Διὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσωμεν τὴν διήγησιν τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ ἐπαναστάντος δουκὸς Βρυεννίου. Ἐν γένει ἡ διήγησις τῶν « τριῶν ἄθλων » τοῦ Ἀλεξίου, ἢ καταστολὴ τῶν ἀνταρσιῶν τοῦ Οὐρσελίου (1,1-3), τοῦ Βρυεν-

¹ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57 - 77.

² Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 479 - 522.

³ Medaillons d'histoire litteraire byzantine I. Les historiens, Byzantion 2, 1925, σ. 283.

⁴ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 199.

⁵ Εἰς τὴν Ἀλεξιάδα παραλέπω κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Leib, Ἐνθ' ἄνωτ.

νίου (1,4-6) και τοῦ Βασιλακίου (1,7-9) εἶναι ἐντελῶς ἐπική. Οὕτως ἡ ἐξόρμησις τοῦ Βρυεννίου πρὸς τὴν μάχην :

Αὐτὸς δ' ὁ Βρυέννιος τὸ μέσον κατεῖχε τῆς φάλαγγος ἔκ τε Μακεδόνων καὶ Θρακῶν συντεταγμένον καὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ σύμπαντος ὄσον ἐπίλεκτον. Πάντες δὲ ἐφ' ἵππου Θετταλῆς ἐποχοῦμενοι καὶ τοῖς σιδηροῖς θώραξι καὶ τοῖς περὶ τὴν κεφαλὴν κράνεσιν ἐξασιζάπτοντες, τῶν τε ἵππων διεγειρομένων ἐς ὄρθον οὖς καὶ τῶν ἀσπίδων πρὸς ἀλλήλας παταγουσῶν πολλή τις ἀγῆ ἀπὸ τῶν τε καὶ τῶν κορούθων ἐκεῖθεν ἐξέπιπτε μετὰ δαίματος. Ὁ δὲ εἰς μέσους κυκλοῦμενος ὁ Βρυέννιος καθάπερ τις Ἄρης ἢ Γίγας ὑπερωμίας εἰς πῆχυν ἕνα τῶν ἄλλων πάντων ὑψούμενος καὶ ἀπτόχημα θάμβος ἦν καὶ φόβος τοῖς θεωμένοις.

Ἄναμφίβηλος εἶναι ὁ ἐπικός χαρακτήρ τῆς διηγήσεως ταύτης καὶ ὑπὸ τὴν ρητορικῶς κατεσκευασμένην ἱστορίαν πνέει καθαρὸν δημοικὸν πνεῦμα. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει περισσότερον ἀκόμη διὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀνδρείας, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν ὁ Βρυέννιος κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τῆς στρατιάς του (1,6,5-6) :

Ἄλλ' ὁ γε Βρυέννιος καὶ τοὶ πολλὰ βαρυνόμενος ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ σὺν βίᾳ ὠθούμενος ἐδείκνυ τὸ ἀνδρεῖον καὶ εὐψυχον ἀεὶ μὲν ἐπιστροφάδην τύπτων τὸν ἐπιόντα, ἀεὶ δὲ τὰ τῆς φυγῆς καλῶς καὶ ἀνδρείως διοικονομούμενος. Συνήραντο δὲ τούτῳ καὶ ὁ ἀδελφὸς ἐξ ἑκατέρου μέρους καὶ ὁ υἱὸς καὶ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ θαῦμα τοῖς πολεμίοις ἐδείχθησαν ἡρωϊκῶς ἀνταγωνισάμενοι. Ἦδη δὲ τοῦ ἵππου καμόντος καὶ μὴ δυναμένου φεύγειν ἢ καὶ διώκειν (ἐγγὺς γὰρ ἦν τοῦ ἀποπεπνευκέναι διὰ τοὺς ἐπαλλήλους δρόμους) ἀνασειράσας τούτον ὁ Βρυέννιος καθάπερ τις ἀθλητῆς γενναῖος εἰσήκει πρὸς τὰς λαβὰς καὶ πρὸς ἑαυτὸν δύο τῶν Τούρκων γενναίως ἐξεκαλέσατο. Ὡν ὁ μὲν εἰς παίει τῷ δόρατι, ἀλλ' οὐκ ἔφθη δοῦναι βαρεῖαν πληγὴν καὶ λαμβάνει ἀπὸ δεξιᾶς τὰνδρὸς βαρυτέραν· φθάνει γὰρ ἀποκόψας τούτου τὴν χεῖρα ὁ Βρυέννιος τῷ ξίφει, ἢ μετὰ τοῦ δόρατος πρὸς τοῦδαφος ἐξεκυλίσθη. Ἄτιρος δὲ τούτων τοῦ ἰδίου ἵππου καταπηθήσας καθάπερ τις πάρδαλις ἤλλετο ἐπὶ τοῦ ἵππου τοῦ Βρυεννίου ἐναρμόσας ἑαυτὸν ἐπὶ τῆς ὀσφύος. Καὶ ὁ μὲν εἶχετο τούτου ἀπρὶξ καὶ ἐπιβαίνειν ἐπειράτο τοῦ νότου, ὁ δὲ καθάπερ θηρίον ἐπιστρέψας ἑαυτὸν ἐκκεντεῖν διὰ τοῦ ξίφους ἐβούλετο. Οὐ μέντοι κατὰ νοῦν ἐχώρει ἀπὸ τῶν πράγματα, ἀεὶ τοὶ τοῦ κατὰ νότον Τούρκου λυγίζομένου καὶ τὰς τρώσεις ἐκφεύγοντος. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ δεξιὰ ἀπὸ τῶν ἀπειρήκει κενεμβατοῦσα καὶ ἀπείπεν ὁ ἀθλητῆς, ἐνταῦθα πρὸς ἅπασαν χεῖρα πολεμίων ἐνδέδωκεν ἑαυτόν. Οἱ καὶ συλλαβόμενοι τούτον καὶ ὡσπερ μέγα κῦδος ἀράμενοι κομίζουσιν Ἄλεξίῳ τῷ Κομνηνῷ οὐδὲ πᾶν μὲν τοὶ πορρωτέρω καθεσθηκότες τῆς τοῦ Βρυεννίου ἀλώσεως, ἐκτάττοντι δὲ τὰς τε τῶν βαρβάρων καὶ τὰς ἑαυτοῦ φάλαγγας καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐρεθίζονται.

Ἐπικόν καὶ δμηρικόν μεγαλεῖον χαρακτηρίζει ἐπίσης καὶ τὴν σκηνήν, ὅπου ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ αἰχμάλωτός του, ὁ Βουέννιος ἀναπαύονται εἰς ἓν ἄλλος (1,6,8-9) :

Καὶ γὰρ ἱκανὸν αὐτῶ μετὰ τὴν ἄλλωσιν συμπορευθεὶς διάσθημα, ἐπὰν τὸν... οὕτω καλούμενον τόπον κατέλαβεν ἀνακίησασθαι τῆς λύπης χρησταῖς ἐλπίσι τὸν ἄνδρα βουληθεὶς, πρὸς αὐτὸν ἔφη « ἀποβάντες τῶν ἵππων καθεζόμεθα μικρὸν ἑαυτοὺς διαναπαύσοντες ». Ὁ δὲ τὸν περὶ ψυχῆς δεδιὼς κίνδυνον μεμνησὶν ἐφόκει καὶ οὐ γέ ῥαστώνης ἐν χρεῖα ἦν; Πῶς γὰρ ὁ καὶ αὐτὴν ἀπολεγόμενος τὴν ζωὴν; Ἄλλ' ὅμως τῶ τοῦ στρατηγοῦ εὐθύς ὑπετάγη βουλήματι. Τοιοῦτον γὰρ τὸ δοῦλον πρὸς ἅπαν τὸ ἐπιταττόμενον ῥαδίως ὑπεῖκον, καὶ μᾶλλον εἰ δορυάλωτον ἄγοιτο. Ἀποβάντες τοίνυν οἱ δημαγωγοὶ τῶν ἵππων, ὁ μὲν ἔνθεν ὡς ἐπὶ σιτιβάδος ἐπὶ πόας εὐθύς ἀνέκειτο χλοερᾶς, ἐκεῖθε δ' ὁ Βουέννιος ῥίξῃς ὑπερθεν ὑψικόμου δρυὸς τὴν κεφαλὴν ἀνέχων. Κάκεινος μὲν ἐκάθευδε, τὸν δ' οὐκ εἶχε νήδυμος ὕπνος, τοῦτο δὲ τὸ τῆς γλυκείας ποιήσεως. Ἀλλὰ τὸν ὀφθαλμὸν ἀνατείνας καὶ τὸ ἀπηρωρημένον τοῖς πτόρθοις ξίφος θεασάμενος, ἐπεὶ μηδένα μηδαμοῦ τότε παρόντα ἐώρα, ἀνακίησάμενος τῆς ἀθυμίας ἑαυτὸν κρείττονος γίνεται λογισμοῦ καὶ ἀποκτεῖναι τὸν ἕμὸν πατέρα βουλεύεται. Καὶ τάχα ἂν εἰς ἔργον ἀπέβη τὸ βούλευμα, εἰ μὴ τις ἄνωθεν θεία τοῦτον διεκώλυσε δύναμις τὸ ἄγχιον τοῦ θυμοῦ ἐξημερῶσασα καὶ ἰλαρὸν τῶ στρατηγῶ ἑνατενίζειν παρασκευάσασα. Ταῦτα ἐγὼ ἐκείνου διηγουμένου πολλάκις ἤκουον.

Ἐπικόν εἶναι καὶ τὸ χωρίον, ὅπου ὁ ἄγχιος καὶ ἀκάθεκτος Βασιλάκιος « εἰσεληλύθει » εἰς τὴν ἄδειαν σκηνήν τοῦ Ἀλεξίου « πολυτάρακτόν τε καὶ θορυβῶδες βῶν ». Καὶ ὅταν δὲν εὗρισκε τὸν μέγαν δομῆστικόν « ἔτι μᾶλλον ἐβόα καὶ ἐκεκράγει ποῦ ποτέ ἐστιν ὁ τραυλός; » (1,8,1).

Ἐξ ἴσου ἐπικὴ εἶναι καὶ ἡ περιγραφή τῆς νυκτερινῆς μάχης, ἡ ὁποία ἠκολούθησεν (1,8,3-6). Ἡ διήγησις αὐτὴ διαλύεται εἰς σειρὰν μονομαχιῶν καὶ περιπετειῶν διαπρεπῶν μαχητῶν.

Ὁ ἀκαταμάχητος Βασιλάκιος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν ἦτταν τῆς στρατιᾶς του, προδοθεὶς ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἀντίσταται ἀγρίως καὶ δὲν παραδίδεται, περιγράφεται μετ' ἐπικῆς δυναμικότητος (1,9,4).

Μετὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἠμνεῖται ὁ νικητὴς, ὁ μέγας « καὶ ἐμὸς πατήρ » Ἀλέξιος, ὡς πραγματικὸς ἦρωας τοῦ ἔπους (1,9,6).

Διὰ νὰ αἰσθανθῇ κανεὶς πλήρως αὐτὸν τὸν κατὰ βάθος ἐπικὸν χαρακτήρα τῆς περιγραφῆς αὐτῶν τῶν τριῶν « πρὸ τοῦ θρόνου κατορθωμάτων » τοῦ Ἀλεξίου δὲν ἀρκοῦν τὰ ἄνω ἀναφερθέντα δείγματα. Πρέπει νὰ ἀναγνώσῃ τις ὁλόκληρον τὸ κείμενον, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὰς πολλὰς ἐνδείξεις ἐπικῆς διαθέσεως. Μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων εἶναι ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ ὁ ὁποῖος δίδεται εἰς τὰς στρατιωτικὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις. Δὲν πρόκειται περὶ

αυτοκρατορικῶν στρατευμάτων, τῶν ὁποίων ἡγεῖται ὁ μέγας δομῆστικός καὶ καταστέλλει δυναμικῶς ἀποπειρᾶς ἀνταρσίας διαφόρων ἀξιωματοῦχων καὶ ἡγετῶν τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ζωγραφίζεται ὁ Κομνηνὸς ὁ Ἀλέξιος καὶ ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἐπιδεξιότης του διὰ τῶν ὁποίων νικᾷ διαφόρους ἰσομάχους καὶ ἀξιοθαναμάστους ἀντιπάλους. Δὲν βλέπομεν λοιπὸν τὸν μέγαν δομῆστικὸν καὶ διαφόρους ἀπειθαρχοῦντας στρατιωτικὸς ἡγήτορας, ἀλλὰ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Οὐρσέλιον, τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Βρυέννιον καὶ τὸν Ἀλέξιον καὶ τὸν Βασιλάκιον. Τὰ στρατεύματά του παίζουν δευτερεύοντα ρόλον, πρᾶγμα πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ἐπικὴν νοοτροπίαν. Τὴν ὑποχώρησιν λ.χ. τῶν στρατευμάτων τοῦ Βασιλακίου ἀπὸ τὸν Ἀξίδιον πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην περιγράφει ἡ Ἄννα ὡς ἐξῆς: *καὶ ὁ μὲν Βασιλάκιος πρόσθεν ἔφρευγεν, ὁ δὲ Κομνηνὸς Ἀλέξιος ἐδίωκεν* (1,9,2). Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι μία καθαρῶς ἐπικὴ νοοτροπία ἐκφράζεται ἐνταῦθα διὰ τοῦ ρητορικοῦ σχήματος τοῦ παραλληλισμοῦ.

Εἰς τὰς διηγήσεις τῶν μαχῶν δὲν τονίζονται τόσον αἱ κινήσεις τῶν στρατευμάτων καὶ τὰ ἀποτελέσματά των (μολονότι βεβαίως καὶ αὐτὰ περιγράφονται), ὅσον τὰ κατορθώματα καὶ αἱ περιπέτειαι διαφόρων διαπρεπῶν πολεμιστῶν. Καὶ δὲν ἐκτίθενται μόνον αἱ ἀντικειμενικαὶ ἐξελίξεις τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ συμπλοκῶν, ἀλλὰ ζωγραφίζεται καὶ ἡ ὁρμή, ἡ ἔντασις, ἡ ἀνδρεία, ὁ φόβος, ἡ φυγή. Τονίζονται δηλαδὴ αἱ αἰσθηματικαὶ πλευραὶ τοῦ πολέμου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ πάλιν ἀποτελεῖ μίαν οὐσιώδη ἔνδειξιν τῆς ἐπικῆς νοοτροπίας.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπικῆς νοοτροπίας εἶναι καὶ ἡ συμπάθεια διὰ τὸν ἠττηθέντα γενναῖον ἀντίπαλον, ἡ πλήρης ἀναγνώρισις τῶν μαχητικῶν καὶ ἀνθρωπίνων του προσόντων καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἀδιαλλαξίας καὶ ἀπανθρώπου μίσους. Τοιαῦτα αἰσθήματα εὐρίσκει ἡ Ἄννα ὄχι μόνον διὰ τὸν Βρυέννιον (1,6,7), τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῆ εἰς οἰκογενειακοὺς λόγους. Τὴν ἴδιαν συμπάθειαν ἐκδηλώνει καὶ διὰ τὸν Οὐρσέλιον (1,3,4) καὶ διὰ τὸν Βασιλάκιον (1,9,3). Ὅπως καὶ εἰς τὸν Ὀμηρον αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Θερσίτου, τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ λαοῦ, δὲν συγκινοῦν καθόλου τὸν ποιητὴν, οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἀλεξιάδα ἡ μεγάλη ἀνδρεία τῶν ἀρχηγῶν τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομίλων δὲν ἀξιοῦται οὐδεμιᾶς συμπαθείας καὶ ἀναγνωρίσεως. Ὑστερ' ἀπὸ ὅλα αὐτά, καθίσταται πλέον ἀδύνατον νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἐπικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκδηλώνεται τόσον περιοριστῶς διὰ τῆς ὁμηριζούσης ρητορικῆς τοῦ πρώτου ἀναφερθέντος χωρίου 1,7,3.

Ἄλλο τοιοῦτο χωρίον εἶναι ἡ σκηνή, ὅπου ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος τοξεύει (10,9,8-9):

Ὁ δ' ἐμὸς δεσπότης ὁ Καῖσαρ ἀναλαβόμενος, ὡς εἶρηται, τοὺς τῆς τοξείας εἰδήμονας ἐπὶ τῶν πύργων ἵστατο τοῖς βαρβάροις ἐπιτοξαζόμενος.

Καὶ πάντες μὲν εἶχον τόξα καὶ εὖστοχα καὶ εὐθύβολα· νεανίαί γὰρ ἦσαν σύμπαντες οὐκ ἦτιους τοῦ δημηρικοῦ Τεύκρου εἰς τοξικὴν ἐμπειρίαν. Τὸ δὲ τόξον τοῦ Καίσαρος Ἀπόλλωνος ἦν ἄρα τόξον αὐτόχρομα· οὐδὲ γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς δημηρικούς· Ἑλληνας νευρὴν μὲν μαζῶ, τόξω δὲ σίδηρον ἦγέ τε καὶ ἐφήρομιτε κυνηγετῶν ἀρετὴν ἐνδεικνύμενος κατ' ἐκείνους, ἀλλ' ὥσπερ τις Ἡρακλῆς ἐξ ἀθανάτων τόξων θανασίμους ἀπέπεμπεν ὄϊστοὺς καὶ οὐπερ ἂν στοχάσαιτο κατευστοχῶν ἦν, εἰ μόνον θηλήσειε. Καὶ γὰρ καὶ ἐν ἄλλοις καιροῖς, ὀπηγίκα καιρὸς ἀγῶνος καὶ μάχης παρῆν, ὄντινα καὶ σκοπὸν ἔθετο, εὐθὺς οὐκ ἄστοχον ἔβαλλε, καὶ ᾧ ἂν μέρει ἐπετοξάσατο, κατ' ἐκείνου τοῦ μέρους εὐθὺς ἐτίτρωσκεν αἶε. Οὕτως ἰσχυρὸν ἔτεινε τόξον ἐκείνους καὶ βέλος ἠφίει ὀξύτατον, κἂν τῇ τοξείᾳ δὲ καὶ ὑπὲρ τὸν Τεῦκρον αὐτὸν καὶ τοὺς Αἴαντας φαινόμενος. Ἀλλὰ καίπερ τοιοῦτος ὢν δεδιῶς τὸ τῆς αὐτῆς ἡμέρας αἰδέσιμον καὶ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος παραγγελίαν ἐγκάρδιον ἔχων ἔτεινε μὲν τόξον ἰταμῶς τούτους καὶ ἀλόγως τοῖς τείχεσι πελάζοντας ὄρῳν καὶ ἀσπίσι καὶ κυνὴ ἑαυτοὺς περιφράττοντας καὶ τὸ βέλος ἐτίθετο τῇ νευρᾷ, ἀλλ' ὁμως ἄστοχα θέλων ἔβαλλεν, ὅπου μὲν εἴσω πέμπων, ὅπου δὲ καὶ ὑπερπέμπων. Κἂν δὲ διὰ τὴν ἐνεσιτῶσαν ἡμέραν ὑπεσιτέλλετο εὐσιτόχως κατὰ τῶν Λατίνων βαλεῖν, ἀλλ' ἐπεὶ Λατίνός τις ἰταμὸς καὶ ἀναίσχυντος οὐ μόνον κατὰ τῶν ἄνωθεν ἰσταμένων πυκνοὺς ἐξέπεμπε ὄϊστούς, ἀλλὰ καὶ τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ πολλὰ φωνῶν ὑβρίζειν ἐδόκει, τίνει μὲν κατ' αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ τὸ τόξον· τοῦ δ' οὐκ ἄλιον βέλος ἔκθορε χειρός, ἀλλὰ διέτρωχεν μὲν τὸν θυρεόν, τὸν δὲ φολιθωτὸν θώρακα σὺν αὐτῷ διελὼν τῷ βραχίονι τῇ πλευρᾷ τὸ βέλος περιέπειρεν. Ὁ δ' εὐθὺς ἄφρονος ἔκειτο χαμᾶζε κατὰ τὸν ποιητὴν, φωνὴ δ' οὐρανὸν ἦκε τῶν μὲν ἐπαγαλλομένων τῷ Καίσαρι, τῶν δὲ ἐπὶ τῷ πεπτωκότι ἀπολοφυρομένων. Καριετρῶς οὖν αὐθις τῶν τε ἰππέων ἐκεῖθεν μαχομένων τῶν τε ἐν τοῖς τείχεσι ἰσταμένων βαρῶς καὶ δεινὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἀνερριπίζετο πόλεμος. Ἐπιβαλὼν δ' αὐθις ὁ αὐτοκράτωρ τὰς ἰδίας δυνάμεις εἰς φυγὴν τὰς τῶν Λατίνων προὔτρεψατο φάλαγγας.

Καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν δημηρικὴν διακόσμησιν τοῦ λόγου ἀνταποκρίνεται μία βαθυτάτη ἐπικὴ διάθεσις καὶ νοοτροπία. Τὸν ἄνδρα τῆς, τὸν Καίσαρα Νικηφόρον καὶ τὸν πατέρα τῆς, τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον θεωρεῖ ἡ Ἄννα ὡς ἐπικούς ἥρωας, καὶ ἐξ ἴσου ὄλας τὰς διαπρεπούσας μορφὰς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοὺς μεγάλους ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, τὸν Ρομπέρτον, τὸν Βαῖμοῦντον καὶ τοὺς μεγάλους φεουδάρχαζ τῆς Δύσεως· τὸν Γοντοφρέ, τὸν Ραούλ, τὸν Ἰσαγγέλη καὶ τοὺς λοιποὺς ἀρχηγούς τῆς σταυροφορίας.

Καὶ διηγουμένη τὴν διόδον τῶν σταυροφόρων διὰ τοῦ ἐδάφους τῆς αὐτοκρατορίας κατέστρεψεν ἡ Ἄννα τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονό-

των, διὰ τὴν ζωγραφίση χωριστὰ ἕκαστον τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν. Ἡ τεχνικὴ αὕτη εἶναι καθαρῶς ὁμηρικὴ¹.

Ὅπως ἐξηγεῖται καὶ ἡ τόσον αἰσθητὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς γνωστῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἐπικῆς διηγήσεως καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἄκρως προσωπικοῦ τόνου, ὁ ὁποῖος προφανῶς επικρατεῖ εἰς τὰς ἐπικὰς σκηνὰς τῆς Ἀλεξιάδος. Ἡ Ἄννα δὲν εἶναι «*θέσπις ἀοιδός*», σεμνὸς ἔξ ἐπαγγέλματος «*δημοσεργός*»², ὁ ὁποῖος ζῆ ἐκτὸς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀδομένου ἠρωϊκοῦ κόσμου καὶ πρὸς τοῦτον οὐδεμίαν ἔχει προσωπικὴν σχέσιν, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ ἰδίᾳ μέρος αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἡ ἰδίᾳ μέτοχος τῆς δόξης καὶ τῆς ἠρωϊκῆς αἴγλης τοῦ πατρός της καὶ τῶν μεγάλων συναγωνιστῶν καὶ ἐχθρῶν του. Ἐνῶ εἰς τὰς φλέβας τῶν ἀοιδῶν δὲν ρεῖ θεῖον αἷμα τῶν διογενῶν βασιλέων, ἡ Κομνηνὴ αἰσθάνεται μεθ' ὑπερηφανείας ἑαυτὴν θυγατέρα καὶ σύζυγον τοιούτων ἀνδρῶν.

Ὡς ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς μέχρι τοῦδε διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος δύναται νὰ συναχθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ δὲν δίδει εἰς τὸ ἱστορικὸν της σύγγραμμα μόνον μίαν ἑξωτερικὴν διακόσμησιν δι' ὁμηρικῶν στοιχείων, ἀλλ' ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἔργον διαπνέεται ἀπὸ γνήσιον ἐπικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ μίαν βαθυτάτην ἐπικὴν διάθεσιν τῆς ἰδίας τῆς Ἄννης.

Ἡ συνεχὴς καὶ ἰσχυρὰ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, ἡ ὁποία ὑπέστη μεγάλην ἐπιρροὴν τῆς ρητορικῆς, ἔλαβεν ὀλοκληρωμένην μορφήν ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἡ μορφή αὕτη ἔμεινε κανὼν καὶ διὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους³. Ἄν καὶ εἰς τὰς πρωτίστας ἀρχὰς της ἡ ἱστοριογραφία εἶχεν ὀρισμένας σχέσεις μετὰ τῆς ἐπικῆς παραδόσεως, ἡ πραγματιστικὴ τάσις καὶ ὁ κατακλυσμὸς διὰ ρητορικῶν στοιχείων μετὰ τὸν Ἰσοκράτη ἐξῆλειψε καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη αὐτῆς τῆς πρωτογόνου καταστάσεως. Οὕτως ἡ ἐπικὴ ὁρμὴ καὶ τὸ ὁμηρικὸν πνεῦμα εἰς τὸ ἱστορικὸν σύγγραμμα τῆς Ἄννης ἀποκλείεται νὰ εἶναι παραδοσιακὸν στοιχεῖον. Γεννᾶται τότε τὸ πρόβλημα, ἀπὸ ποῦ προέρχεται καὶ εἰς τί ὀφείλεται αὕτη διὰ τὴν Ἀλεξιάδα τόσον χαρακτηριστικὴ ἐπικὴ ὁρμὴ.

Ἡ ἀπάντησις θὰ εὐρεθῆ εὐκόλως, ἂν στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, προέρχεται ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀντιπροσωπεύει τοὺς μεγάλους

¹ Τὴν ὑπαρξιν πολλῶν ἐπικῶν σκηνῶν εἰς τὴν Ἀλεξιάδα παρετήρησε καὶ ὁ Leib. Πρβλ. Ἐνθ' ἄνωτ., τ. I, σσ. XXXIII - XXXIV, ὅπου καὶ λεπτομερεῖς παραπομπαί.

² ὁ 382 - 386.

³ Περὶ τοῦ θέματος τούτου πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοί, Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ε', 1954 - 1955, σσ. 82 - 96.

φευδάρχαα τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον καὶ τὰ ὕψιστα στρατιωτικά ἀξιώματα. Αἱ δυναταὶ αὐταὶ οἰκογένειαὶ ἐκράτουν τὰ μεγάλα κτήματα πρὸ παντὸς τῆς Θοράκης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ στρατιωτικὴ παράδοσις τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἔχει μίαν ἐπικὴν αἴγλην καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ ἀ κ ρ ι τ ι κ ο ὕ ἐ π ι κ ο ὕ κ ῦ κ λ ο υ.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι διάφοροι παραλλαγὰὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἐξυπηροτοῦν τὰς ἀξιώσεις τῆς παραδόσεως καὶ τοῦ γοήτρου μεγάλων φεουδαρχικῶν οἰκογενειῶν, ὅπως τῶν Δουκῶν, τῶν Βοτανειατῶν καὶ τῶν ἰδίων τῶν Κομνηνῶν¹. Τόσον στεναὶ ἦσαν αἱ σχέσεις τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸ λαϊκὸν ἔπος καὶ τὸ γνήσιον πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς ἠρωτικῆς ποιήσεως. Αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι τῆς ζωῆς τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν τοῦ Βυζαντίου ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ἀναγκαίως ἐγέννων ἐπικὴν διάθεσιν².

*Ἐκφρεῖσα ἐκ τοιοῦτου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀνατραφεῖσα μὲ αὐτὴν τὴν νοοτροπία, ἐξαιρετικῶς δ' εὐαίσθητος διὰ τὴν ἐπικὴν αἴγλην τοῦ γένους της, δὲν εἶναι καθόλου περίεργον, ὅτι ἡ *Αννα, ὅταν ἐγνώρισε τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, ἠσθάνθη μίαν ζωηρὰν ἔλξιν καὶ προφανῆ προτίμησιν διὰ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, καὶ ὅτι διεκόσμησε διὰ πολυαρίθμων ὁμηρικῶν στοιχείων τὸ ἱστορικὸν της σύγγραμμα, μεστὸν ἄλλως ἐπικῆς νοοτροπίας. Οὕτω εἰς τὴν *Αλεξιάδα τὰ ὁμηρικὰ στοιχεῖα ἐκφράζουν μίαν ἐπικὴν διάθεσιν, τῆς ὁποίας ἡ γνησία ἐκδήλωσις εἶναι τὸ ἀκριτικὸν ἔπος εἰς τὰς λογίαις του παραλλαγᾶς³.

*Ἡ ἀγάπη τῆς *Αννης διὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ πρὸ παντὸς τὴν *Ἰλιάδα⁴, δὲν εἶναι λοιπὸν ἔνδειξις ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλ' ἀποτέλεσμα γνησίας φεουδαρχικῆς καὶ μεσαιωνικῆς νοοτροπίας. Εἶναι αὐτὸ ἀκόμη μία ἀπόδειξις κατὰ τῆς λανθασμένης ἀπόψεως ἐκεῖνης, ἡ ὁποία ταυτίζει τὴν ἀναγέννησιν τῶν

¹ Α. Καμπάνη, *Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, *Ἐκδοσις ε', ἐν *Ἀθήναις 1948, σσ. 14 - 16.

² Πρὸβλ. Γεωργίου *Ι. Κοιρομούλη, *Ἐπος καὶ ἐπικὴ ὕλη, *Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ε', 1954 - 1955, σ. 229 : < *Ἐπειτα καὶ αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς ἀνεπτύχθησαν ἀμφότερα τὰ ἔπη (τ. ἔ. τὸ ὁμηρικὸν καὶ τὸ ἀκριτικὸν) ἐμφανίζουσι ἀξιολόγους ἀναλογίας. Ἡ πατριαρχικὴ συγκρότησις τῶν ὁμηρικῶν γενῶν, ἡ προβολὴ τῆς τότε ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ βίου της δὲν διέφερε κατὰ βάσιν ἀπὸ τὴν ἀρχοντικὴν συγκρότησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου >.

Μολοντί δὲν δύναται νὰ παραδεχθῆ, ὅτι αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι τοῦ βίου, τὸν ὁποῖον μᾶς ζωγραφίζουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν διαφέρει < κατὰ βάσιν > ἀπὸ τὸν βίον τῶν φεουδαρχῶν τῆς < ἄκρης > (πρόκειται περὶ διαφόρων κοινωνικῶν συστημάτων), αἱ ἄνω σημειωθεῖσαι παρατηρήσεις παραμένουν ὀρθαὶ ὡς πρὸς τὰς ἀξιολόγους ἀναλογίας τὰς ὁποίας οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ.

³ Περὶ τῆς συγγενείας τῶν ἐπικῶν περιόδων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸβλ. Κοιρομούλη, *Ἐνθ' ἄνωτ., πανταχοῦ.

⁴ Γλυκεῖα ποιήσις 1, 6, 9 καὶ 15, 6, 8.

γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπὶ Κομνηνῶν μετὰ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ρεύματος. Μόνη ἢ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Κομνηνῶν αὐστηρῶς καταδικάζουσα πᾶσαν ἐκδήλωσιν πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀντίθετον¹. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐνὸς συγγραφέως δὲν προκύπτει ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὕφους, ὅπως τὸ λέγει ὁ Κρούμβαχερ².

Συνεχίζουσα διὰ τῆς Ἀλεξιάδος τῆς τὴν μακρὰν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας ἢ Ἄννα ἐξέφρασε καὶ τὴν ἐπικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῆς μεγάλης φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Καὶ ὅμως τὸ ἔπος καὶ ἡ ἱστορία εἶναι διαφορητικὰ εἶδη καὶ ἡ σύγκυσις των δὲν ἐπιτρέπεται. Βασικὸς κανὼν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας εἶναι, ὅτι τὰ διάφορα εἶδη πρέπει νὰ χωρίζωνται ἀκριβῶς καὶ ὁ ἴδιος κανὼν ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ τὸν παραβιάσῃ ἡ Ἄννα, τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἦτο τόσον βαθεῖα;

Ἡ λογία βυζαντινῆ φιλολογία, ὅπως καὶ ἡ λατινικὴ φιλολογία τοῦ δυτικοῦ μεσαίωκου, συνεχίζει τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας καὶ τηρεῖ πιστῶς τοὺς κανόνας τῆς. Ἐν τούτοις τὸ ζωντανὸν αἴσθημα διὰ τὴν σημασίαν τῶν κανόνων τούτων χάνεται συχνῶς καὶ οὕτω δημιουργοῦνται πολλαὶ παρεξηγήσεις³. Οὕτως ἐξαλείφεται καὶ ἡ σαφὴς διάκρισις ποιήσεως καὶ πεζοῦ λόγου εἰς τὸ ἄμεσον αἴσθημα τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκλείψῃ ποτὲ ἐκ τῆς τυπικῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας. Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξις ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων· ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς ἐπιδράσεως τῆς ρητορικῆς, ἢ ὁποία εἰσήγε ποιητικὰς λέξεις καὶ ποιητικὰς εἰκόνας εἰς τὸν πεζὸν λόγον καὶ ρητορικὰ σχήματα εἰς τὴν ποίησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς καταρρέσεως τῆς ἀρχαίας προσφῆδας, ἢ ὁποία εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι τὸ ἔμμετρον τοῦ λόγου ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀντιληπτόν. Οὕτω συνεχύθησαν τὰ δύο μεγάλα διηγηματικὰ εἶδη· τὸ ἔπος καὶ ἡ ἱστορία εἰς τὴν ἄμεσον συνείδησιν

¹ Πρὸβλ. I. F. Uspenskij, Σχεδιογραφίαι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς μορφώσεως (ρωσιστὶ), ἐν Πετροουπόλει 1891, πανταχοῦ καὶ A. Volkoṃa, Ἡ βυζαντινὴ ἱστορικὸς Ἄννα ἢ Κομνηνὴ, ἔκθεσις (ρωσιστὶ), Viz.Vrem. 8, 1956, σ. 391.

² Κρούμβαχερ - Σωτηριάδου, τ. Α', σ. 559. « Ἐνῶ ὁ Γενέσιος, ὁ διάκονος Λέων καὶ ἐν μέρει αὐτὸς ὁ Ἀτταλειάτης ὑπόκεινται ἐτι εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς, ὅστις ἀποκροεῖ τὴν κλασσικότητα καὶ βασιζέται οὐσιαστικῶς ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας, ἢ Ἄννα ἀναστρέφεται ἐντὸς τοῦ γνησίου ἀνθρωπισμοῦ ».

Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ πρὸβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἦσαν βάρβαροι αἱ Ἀθηναὶ ἐπὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου; Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολ. Ἀθηνῶν, τ. Ζ', 1956 - 1957, σσ. 104 - 105.

³ Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἔχω γράψῃ περισσότερον εἰς τὴν μελέτην Σχήματα Γοργεῖας εἰς μίαν παλαιοσλαβικὴν προσευχὴν ἐξομολογήσεως (σερβο - κροατιστὶ μετὰ ἐκτενοῦς γερμανικῆς περιλήψεως), ἢ ὁποία τυπικῶς εἰς τὸν βῶν τόμον τοῦ περιοδικοῦ Slovo.

τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ Ἄννα ἀναγινώσκουσα Ὅμηρον δὲν εἶχε ἀμεσον αἴσθησιν οὔτε πλήρη συνείδησιν τῆς βασικῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ ἔπος ἀπὸ τῆν ἱστορίαν. Τὴν σύγχυσιν αὐτὴν δεικνύει σαφῶς καὶ ὁ Φώτιος εἰς τὴν Βιβλιοθήκην του (cod. 80), ὅπου δίδει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ὀλυμπιόδωρου, τὸν ὁποῖον λέγει *ποιητὴν*. Καὶ μετὰ κρίνων τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ Ὀλυμπιόδωρου γράφει: «*ὥστε μηδ' ἀξίος εἶναι εἰς συγγραφὴν ἀναγράφεσθαι ὁ λόγος*». Ὁ γράφας ἱστορικὴν συγγραφὴν εἶναι δηλαδὴ διὰ τὸν Φώτιον ποιητῆς. Διὰ τὴν τότε ἡ Ἄννα νὰ μὴ διακοσμήσῃ καὶ καλλωπίσῃ τὴν συγγραφὴν τῆς δι' ἀνθῶν ἐκ τῶν ἀπειρῶν θησαυρῶν τοῦ Ποιητοῦ;

Ἐκ τῶν προλεχθέντων δύνανται ἐπὶ τέλος νὰ συναχθοῦν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα: Ἡ ὀμηρικὴ διακόσμησις τῆς Ἀλεξιάδος καὶ αἱ πολλαὶ ὀμηρικαὶ ἀναμνήσεις τῆς δὲν εἶναι μόνον μία ἐξωτερικὴ κατασκευὴ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἀνταποκρίνονται εἰς μίαν εἰλικρινῆ καὶ βαθεῖαν ἐπικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία ἐμπνέει ὀλόκληρον τὸ ἔργον. Ἡ ἐπικὴ διάθεσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπικὴν νοοτροπίαν τῶν μεγάλων φεουδαρχικῶν οἰκογενειῶν, μεγαλογαϊοκτημόνων καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωματούχων. Ἐκφρασις τῆς νοοτροπίας αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ λογία παράδοσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους. Ἐχομεν λοιπὸν ἐν πολὺ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα, πῶς τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον ἐκφράζει τὴν σύγχρονον πραγματικότητα, χωρὶς ὅμως νὰ διακοπῇ ἡ συνεχὴς ἐξέλιξις τῆς παραδόσεως.

Ὅπως διὰ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἐπεκράτησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου αἱ οἰκογένειαι τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν, οὕτως εἰσήγαγε καὶ ἡ κόρη του τὴν ὑπερήφανον, ἀριστοκρατικὴν, μαχητικὴν καὶ ἀτομιστικὴν νοοτροπίαν τῆς ἀριστοκρατίας αὐτῆς εἰς τὴν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν.

(Ἀθῆναι - Zagreb)

RADOSLAV KATIČIĆ